

Солун 1925
Чылдын
август 31-де
үнүп эгелээн

ШЫН

№ 3 (15223) 1994

Чылдын

январь 6, четверг

Солуга ат салган шагы 21.45 Саар ортээ 50 рубль.

Депутаттарның кичээнгейинге

«ИНТЕРНАЦИОНАЛИЗМ» ОЛ БЕ?

Кичи төрөлгөнүн төвүзүндө чаа-чаа арывнар ажыттынып, кандыг-даа политиктиги, социал-экономиктиги өскөрүлүшкүндө болуп-ла турар-дыр. Чоокта чаа эртен согулдарларын, референдумдарын соонда дүрөлдөп манаашкынар, сезикти бодалдар, сан чедир албаан депутатка кандидаттардын хо-мудалдыг сагыш аарышкынары дээш, чүнү кичи черле көрбөй, дыннайын турар дээр силер.

Депутатка кандидаттар биле согулдулар мурнууду ажыракталарына көдөнүн ажыракталарына дыйка кой чүдүлдери дынап, билди алганар олардын бодал-саргыны бир азы чүдүй берген боор чорду. Чамдык аял-агылар, коллективтер хөй санын депутатка кан-дидаттардан хөнуу калып, миз-мазы-лаа сынып турар-ла. Бичаарга сонгучулар бот-тарын бадылаашкыны-биле эн-не бузурелди кичилери-ши шилди, чогуур санын депутаттары «шишкн» үн-дүрү алдылар. Моон мур-нууда чылдарда дег, кан-дидаттарын талазындан хөй аарышкынар, мегелээшкн-

аравыста чамдык улуг эрге-дужаалдыг хундугу хама-тыларыны хыны тотпазы, сагышы покпези алаа бажы кичини кылыктан-дырып көөр-дир.

Бндыг арын-нуур чок, чононуң эрге-ажы дээш сагыш салбас, алыксак-чик-сок удурукчулары Тыва Республиканын дээди эрге-чагырга, хоойлу-дурум ор-ганырга чүгө өршөү-ле тур-рар ирги? Бо дугайында чоң кайгап чүгөлаашып турар. Ону удурукчу улуг даргалар билер. Чүчүктөн кирип көр-сөзүп, 1993 чылдын декабрь 15-те «Шын» солуга «Мега аарышкынар дай А. А. Ру-долфун «най чоңтагыны» деп материал парлаттыган. Ук материалда бо удурукчу канчаар турасында чапал турар-дыр. Шак индыг уккалыг өске-даа удурукчуларын ду-гайында мурнууда бижээт. Эртен чылдын «Көк-Тей» советун директору турган Е. В. Горилынын аял-агынын мал-маганын, тех-никазын кайы-хаманчок төчөгөл турарын дугайында дэжики. Кандыг хөмчөг

хөрек оттурар ужуру чүгө? Шын чүвени шыны-биле би-жиңи тур мей, аялгы боор-дур. Бо дугайында солунар-да-да бижип турду. Ам баа катал «Чүгө индыг чоң» деп аялгыны удурукчу дээди эрге-чагырга, дурум-хоой-лу ортарынын дээри даргаларына салыр апар-дыр.

Тыва кичилерин чили, мергежили, культуразы били-ыс болганыдан өскөрө-вейн чорайны шы. Ол бүгө-гө шаанда бээр турал үс-лин, байлалды урукташ-багы салдары челдирген. То-дугайы-биле чугааларга, то-дугайы-биле «суу-чурумун» челдирген багы салдары и-ндыг болган. Чүгөрү угаан-медердеги кичилеринс элек-тен бажы «ексини» мак-тангаш, көп дүжөрлө-лаа бар-дыр, арагага адыскаш, а-сканарынын саны хөй. Тыва-лар эмин эрттир чымчак, эки

Нина СЕРЕНТО.
Көзө бижикчи.
Улуг-Хем кожунн,
Хайыракан суур.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарындан эвээш эвес чаартылгалары, өскөрүлүшкүндө, эки чүддери чоң маанал турар.

БАЛ-МАСКАРАДТАР

Кызыл, Чаа 1994 чылды үткүрүнүн байыралы бал-маскарады республиканын

В. Ш. Кок-оол аттыг хөг-жүм-шин театрында Чаа чыл бүдүзүндө эртен.

Чаа чылдын байыралы бал-маскарадыны найысылал-дын бүдүрүлгө, албан черлерин-

ден, дээди болгаш ортумаг тускый өскөрүлгө черлеринден студенттер, аныктар, артис-тер, культура ажылдакчылары хөй-биле киришкен. Чаа чылдыг алызынга байырал үезинде моорлап келген Соок-

Ирей, Харжыган-кис олар кежээни кичилеринде байыр чедирип, Белек-селекти удеп, нар-тыны, шүдүк ко-күрүзүнга тилкээнерин шаң-наар.

(Бистиң көрр.).

ТЫВА РЕПУБЛИКАНЫң ПРЕЗИДЕНТИЗИНГЕ

ЧАА ЧЫЛ-БИЛЕ БАЙЫР ЧЕДИРИШКИННЕРИ

Хундугу Шериг-оол Дизижикович!
Чаа 1994 чыл-биле чүрктин ханызындан мээд байырымны хузаап ап көрүңер!
Россия Федерациязынын Президентин Б. ЕЛЬЦИН.

Хундугу Шериг-оол Дизижикович!
Чаа 1994 чыл-биле чүрктин ханызындан байыр чеди-ришкннн болгаш кан дег калдыкчалдыг, буанын-чаагай болгаш аас-кежиктиг болдуарын күзеп турарынын хузаап ап көрүңер!
Россия Федерациязынын Министрлер Чөвүделенин — Ча-заанын Даргазы В. ЧЕРНОМЫРДИН.

Чаа, 1994 чыл-биле холбаш-тыр Тыва Республиканың Президентин Шериг-оол Ди-зижикович Ооржактын алдыга оон-даа өске телеграммалар келген, оларда чүрктин ха-нызындан байыр чедиршикин-нери, эн-не эки чүддөр ку-ээшкннери илереттинген. Оларын итинде байыр че-диргенер болза:

Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы А. Чубай;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынын оракакчы О. СОС-КОВЕЦ;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дар-газы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

Россия Федерациязынын Президентинн Администрациянын иналь-дигин С. Филатов;

Россия Федерациязынын Төл согулда комиссарынын Дарга-зы Н. Т. Рябов;
Россия Федерациязынын Ми-нистрлер Чөвүделенин Дарга-зынн оракакчы С. Шахрай;

БОЛУУШКУННАР, ФАКТЫЛАР, МЕДЭЭЛЕР

ЧОЛААЧЫЛАР ДЕТКЭЭН

Улуг-Хемде Тюлюш Кечил-оол аттыг совхозтун чолаачыларынын болгаш инженер-тех-никтиг ажылдакчыларынын хуралы Хайыра-канын чагырга бажынынга болуп эртен.

Анаа корум-чурум айтыры-нын дугайында чугаалашкан. Чолаачыларын аразында арагалал-дарылар, ажылдыг ээ-харысалга чок кичилер-нин алды алды, кыштаглаш-кын үезинде ажал-агынын берге байдалга чедирерини кырында тез, харын-даа ав-томашналары ээрик баш-карып чорайында озал-он-дакка таваржып турарын сов-хоз директору Маадир-оол Донгак тодаргай фактылар-биле тайылбырлаан.

Биче-оол МОНГУЛ-ООЛ.

СЕС МУҢ АЖЫГ

Танды кожууну тараажылары эртен 1993 чылда багай эвес дүжүттү ажаап алган. Ажыл-агы бурзуңу мурнакчы тараажылар хөй.

Олар чакы ажылдары ой шаанда чорудуп, чай дургу-зуңда чер аңдыртылазын кы-лып келди чылга эки белек-кедиг болганар. Бо жылын тарылганы база ой-шаанда чо-рудар.

Тараажылар Бады-Хөй Кы-зыл-оол, Александр Оюн (ме-жетгейилер), Александр Сы-рат, Николай Оюн (кочетов-чулар) Анай-оол Салжак, Алек-сандр Оюн (дургенчилер) болгаш өскелерин-даа кыз-мак ажил-ижини түнелинде сес муң ажыг тона тарааны эртен чылдын ук кожунн кү-рүнеге саткан.

АРАТ ҮЛҮ

Танды кожууга экономиканы хөгжүдөр талазы-биле улуг ролду арат ажыл-агыйла-ры ойнап турар. Нитизи-биле кожуунда 56 арат болгаш тараачын ажыл-агыйлары тур-густунган.

«Ак-Даш», «Чагытай», «Ка-занак» болгаш өске-даа ажал-агылар бут кырында туруп, чоңга аям-дузаан чедире бер-ген. Бланггай Александр Оюн-га удурукан «Ак-Даш» арат ажыл-агый эртен чылдын ба-гай эвес көрүзүлгө болуп, 120 тонна тарааны жаап ал-гаш, чурттакчы чоңга салып аратканын үрезинге хөргөлээр.

Бистиң көрр.).

ШИЛДИ КЫМ ООРЛААНЫЛ?

Хайыракан суурда база бир көрүштүг ал-бан чери — Дмитрий Дамба-Даржаа аттыг Культура бажыны. Улуг-биче чоң ойнаар бо чырык, чылыг өргөнүн сонгаларынын шилин бичи дүңе оор уштуп апарган. Чүдөк-ле аа!

Култура ооананы сонгаларынын шилини кымнар оор-дулар боор, ээрин алгаш өт-кө-бүлезин, уруг-дарын өткөт-пүрү, үндүр ойлдар, сонгалын бу-зар өөлөктөктөр-ла болгай Кымнарыл ол дээрзин тодара-

2. Шаптыктар

Кылып болгу дег шенелден төрөн черим-чи чижээне ап, «Дус-Дэг» деп АН (акцио-нер нитилел) кылдыр анаа чижегел турары-нын номчулуга база катал сагындырып каайн.

Кандыг-даа шенелде шап-тыктыг чүддөр албан туруп келер. «Торгалыг» совхозтун мал-маганын хуужулар деп айтырыны ам дораан чуга-лашкан. Амдыг дораан бугу-рер арта сок. Күрүне хөй өрө-ширелди амдызында сов-хоз кежигерини болуп турар ажалданарын хузуңда эвес, күрүненин малы-дыр. Мал про-дуктуларын торгалыкчылдар-зын боттарынын күзеди-биле садып-сайгар эргези-даа чок. Район чагырганын даргаларынын тыгыздыгын аайы-биле калбанайчып, устук черлер-ден дужаал манар чанындам ам-даа уштунмаан, чоғум оон канчал уштунуп алдыр бил-динмес чоң-дур. Устуде мээң өскөрүм районда кол коман-дылаакчыларга. Көдээ ажыл-агый аямзынын тускый эр-темнигинге. Тыванын көдээ ажыл-агыйн харыылап ол-вар шерттеге дыка эчпоч бол-вун билди олүр мен Берге байдалды ажылгал, балдыр-ла деп олар болбай бербенин сеткилимни ханызындан дил-кесез ийик мен.

«Торгалыг» совхоз күрүне ажал-агы билганда, этт дужа-кап хүлээлгелер. Амгы өртек-биде ук ажал-агы чөре чурт-тал шыдавал. Оларга чүгө ры-нок экономиказынн долу ар-газынне кирери чүгүла. Сов-хозту тарташ, оон орунга АН түргүсаш, малды хуужу-лар, Кара чаныс өрүк ол деп санап турар мен. Акционер нитилел болу бергеш, олар оңдалыг ажылар аргалыг болурлар. Моңу чедиң алыр-да, шыныгы корум-чүрүм, кон-троль негетинер. Моңу кым чорударалт? Суму чагыргазы. Өске хам-даа эвес, оларга юрүшкүти эргени долчу-биле бээр. АН-ин контролдуар, оон удуруктазын чагырга чызаан (эргиде болза, көдээ Со-ветини кайыл, саржаан кайыл, күрүнеге дужаар алы-кежин кайыл, хоюн чүгө агарлаваан сен дээш, улугу сымдыра-ла бээр дарга. Сумонокчун сум, каны чыкан адаар) ужулгаш, сазынарыны алдар-дүндө-туал, келер чылын кылге ичти баш мал дужаар сен, ич-ча дүктү, чыла барба тараан бээр сен, саржаан, дүгүн дээш-ле бээр. Алаа сөвүлде, малын бажы ичча турар ужурут, чүдүп өлзе, кеземге хөргөне оонажыр сен деп са-гындырып каар. Ам бодол олурамыга, суму даргазы шыраак-ла ажалдал чораз.

Чакытын айтышкыны база шыраактыр. Тыва кичи аял-ла мал азырааны деп негелде турганы шы аа! Алаа мап-пачкан хөрес чок.

3. Ажылдың башкарылгасы

Амгы совхозтарда шыкын эидерик шатты кызырар. Тус-кай эртемнигэр каш кичи аратар. Хөй-ле сазынга дүл-дүнүшкүн, дөө-ле ындыг ма-йыкты айны шыла хүнүдө саткан, чияргеге, өлүргөн оорлаан, чөмө үндүр бижээ дээш чижиктиг өткөү-чүт кы-лыда өзе хөрек анаа ажал-даар кичилер хөкө. Кичи-лерини хууда малын чүлө-боттары санал алдынар АН-нин чүдө нисе кылгыр албан Моңу суму чагыргазы албан ёзуунуң ажылы кылдыр көөр, да мал кийреге, бичин-даа

четпей барган болза, арбан дарылары, эжик-дүүлүк рим-ратпас турган дийр.

Бодум-даа мандыг таварыл-гыны утпаан мен. Аалдарыны кылге мал дужаарга, чөптейин турган чордум. Көш чокчуш-тал олурган. Кылге четпейн барган малынар дужаанар дээрге, өмүс база бир баш шөрү чүгө берзе арттыр базар деп чугаалаш бергенер. Су-мыга мал дужаар улуска өвүстүн хөй баштар, саар дээш турттурбас Дезиг-Ала деп өшкүзүп калааттан үндүр-бай ап калган. Өске каш шөрү мал-биле кады ай дээш, суму төлөкчө сүрүп олурада. Дезиг-Ала чара маннаша, чет-тирпей барган, база бир шүүт үндүрүп каан дээш анаа авам, атам кылк дужурген хире чүвө. Дезиг-Аланы ол олчаан көрбөз мен, орунга өске хөй чорудушкан, сактырылга, оңу өвөп чыккен боор. Мал ала-зы чарап дийри шы. Дезиг-

Көдээ ажыл-агы: оон айтырылганы

Аланы оңу караамада хөвээр артып калган, саар дээрге турттурбайн, дезин халып тур-ганы бежин көрүп олур мен.

Чагырга даргалары бөгүн чоғум канчаар ажалдарынын уг-шын типпайын орган-даа шыкаш анызалып апарган. Би-лилд көрүмде-ле Дус-Дэг суму-зунуңу даргазы Коңчук чүвө. Ол келир-ле, улус дүврел-ле үнөр. Өргелерини малын са-нын, кыжын малга бээр си-генин кайыл, саржаан кайыл, күрүнеге дужаар алы-кежин кайыл, хоюн чүгө агарлаваан сен дээш, улугу сымдыра-ла бээр дарга. Сумонокчун сум, каны чыкан адаар) ужулгаш, сазынарыны алдар-дүндө-туал, келер чылын кылге ичти баш мал дужаар сен, ич-ча дүктү, чыла барба тараан бээр сен, саржаан, дүгүн дээш-ле бээр. Алаа сөвүлде, малын бажы ичча турар ужурут, чүдүп өлзе, кеземге хөргөне оонажыр сен деп са-гындырып каар. Ам бодол олурамыга, суму даргазы шыраак-ла ажалдал чораз.

Чүр — чоңун нити хөре-шиң. Оон алдыгаш кежики миңда чуртап олурар чоң чет-тирер ужурут. Бичангаш хузуңда малдыг кичилер олар дээш, ситен кезип ап ту-гар хадылар шөлү дээш. АН-ге төлөвирин чылда ияал са-нажыр. Ону акша-биле-даа, натура-биле-даа төлөп болгай. Күрүнени, чонону черинде мал өстүрүп олурар болганга-ла, ол дээш төлөөр апар сен. Черин ачылгага (арендага) бээр деп коюлгу бо-дур. Өг-орну шыкаш чер хиле чыт-пас укчулуг.

Суур чоюгунун оодар-белчи-рин чонону хууда малы оъттал турар. Манна ханыг-даа кы-зыгаарлашкын турбас укчу-луг. Көдээ кичи шылаар ша-биле жежэ-даа малды азыра-ван. Чүгө манна күрүне мур-нундан шыгыны хыналда нег-еттинер. Оон башка амдыл-ралын экижиңди алкан ки-жини үрө-сөдүзү ол хөвээр

ажылдарына уламчылар, продукцияны сайгарылаа албан кийери олуру. Ащинер нитилел (оон дзын «Дус-Дэг» деп адал алган бис эле) бо-дунга хамаарылагы бот-ура-биле саалы алгаш, өскөр сайгарылыны кылдыр. Оон башка, Дус-Дагга хөй малдыг кичилер ээлин, дугун сайга-рар арта чок олурдулар чо-рду. Ол шыкаш саржа белек-келенин дугайында Дус-Даг чоңу чүгө утуп алганын кичи кайгар. Дус-Дагга коллек-тивтик ажал-агы эгелээрини мурнууда, өрге бурчу сар-жажы (өске продукттар-биле калы) албан дужаар хүлээл-гелди турган болду өвөсле.

Ол дугайын албан докумен-теринде иңичангык көстүп көлүп турар чорду.

Ундурүг оонаалдамы, чер дээш төлөвирин ияал болду-рары дээр-ле, кичилерин харысалганын бидеер, хыр-аңыла оңу кичиңдиңди ул-укчу шаңнарын хөргөлөп деп билди мен. Чижээ, мен оңу эрээр баш болу малдыг а-жык мен. Олар дээш үндүрү төлөп турар болгаш мал-маганын баш шын оңу-малын турарын кызылди, оң ажалыггы продукттарын үндүр-үрүп күзээр бис. Бо дээрге кайнаар-даа чүткүп турар по-литтикестерин кол сорулгазы деп болдоор мен.

Дус-Дэг суурунуң чоюгунда алактарда, ховуларда олар-белчинри четтигиңки кичи ажылга чолу, озалданарын мөрүзү деп, сагыш амыр ол-урап эрге бисте бар бе? Чок!

Суур чоюгунун одар-белчи-рин сууржун амдыралдыг чононуң нити оңузу болдулар. Моңу чедиң алырда, өңеге бурзу малдыг турарын чөпи алыр Чүгө ажалчынын эвес, кандыг-даа мергежилдин тус-кай эртемнигери, оларын аразында башкылар, эмчилде база аксынга саап ижер сүттүг, салдыган этт сатпса болур укчулуг.

Эртен үенисе кара доурак чаап өөргө берген бис. Чаа амдыралда лепшигелдер хөй, эртен өзе эргижерин болбой аан. Бичанга-ла эртен амдыралда терини оңаа чачылдыр, аажы-чанын ба-зын утпаалары. Оларын бижээ — тываларын күш-аажылга сундулду, эрес-кежээ чоюаны-дыр.

Хөй-ле тайылбырын хөргө чүв боор. Дооту-биле чуга-лаарга, Дус-Дагнын өңеге бурзу малдыг болур укчу-луг. Өңөгө бурзуны ийн саар ижек, оң-чүзүң баш малдыг тургузарынын аргам бар. Мал-маганын бо-лдоочу амгы шага шүүт алба-дал чөвөр-биле тургузар. Малдыг өргөлөр АН-ге этт, саржаан-дала хүлээлгелер бээр. Манна мал продукттары албан дужаарынн план-дын ажылтал кылган, түс чөпүн чагыргазыга күшүг кылдып калдып, хоойлуку-лүт алыр.

Эдуард ДОНГАК.

